

Розвиток туристичної діяльності у сільській місцевості України

Постановка проблеми. Впродовж існування та розвитку української держави українське село завжди відігравало визначну роль, адже так історично склалося, що українці вели осілий спосіб життя, який полягав в обробітку землі й веденні домашнього господарства. Українське село повсякчас було колискою культури, джерелом харчів для міських жителів та основною сировинною базою для багатьох галузей національного господарства. Останнім часом на селі спостерігається посилення негативних процесів: катастрофічне скорочення чисельності сільського населення, потенційними наслідками якого є руйнування поселенської мережі; недовиробництво продукції сільського господарства; посилення вже існуючих соціальних проблем; відмирання сільської культури, традицій, звичаїв. Лише сільсько-господарське виробництво і сільськогосподарська зайнятість забезпечити належний рівень доходів як основи для створення якісних умов життя селян не в змозі, тому існує об'єктивна необхідність диверсифікації сільської економіки, що ґрунтується на обранні селянськими (фермерськими) господарствами нового для сільського господарства стратегічного напрямку розвитку – розвитку туристичної діяльності у сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку позааграрних напрямів діяльності у сільській місцевості є дуже поширеними й актуальними для широкого кола вітчизняних і зарубіжних науковців. До їх числа можна віднести таких українських учених-економістів, як О. Білоус, О. Бородіна [11], Ю. Лупенко, П. Саблук, Л. Романо-

ва, М. Малік, В. Пулім [9], Б. Пасхавер, О. Шубравська, Л. Молдаван [3] та західних науковців — М. Барка [13], М. Горта [14], А. Джароша [15], М. Жальника [16], Р. Пермана [17] й багатьох інших, принципів засади і теоретичні положення яких покладені в основу даного дослідження.

У цілому аналіз літературних джерел показав об'єктивну потребу подальшого вивчення ідеї диверсифікації та основних передумов розвитку позааграрних напрямів діяльності в сільській місцевості, зокрема щодо туристичної діяльності, визначення можливостей її імплементації як інструменту забезпечення високих стандартів соціально-економічного розвитку сільських територій.

Мета статті – на основі результатів існуючих теоретичних концепцій і проведених емпіричних досліджень визначити основні соціально-економічні передумови розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості, а також місце туристичної діяльності в диверсифікації сільської економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Щороку з мапи України зникає кілька десятків сіл, а чисельність сільського населення скорочується високими темпами, причому для українського села характерне явище «старіння», адже молоді мешканці сільської місцевості часто залишають свої домівки в пошуках кращої долі у містах. Загалом за роки незалежності за даними Держслужби статистики Україна втратила 475 сіл, а нових було створено 71 [8] (табл. 1). Причинами зникнення сіл та зменшення чисельності сільського населення є демографічна криза, урбанізація й старіння нації. Перспективні сільські мешканці переїжджають у міста через безперспективність сільської глибинки – відсутність роботи, розвалена соціальна інфраструктура (непрацюючі лікарні, школи, клуби) не дають змо-

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© С.В. Забуранний, 2014

ги створити належні умови для організації життя на селі для молоді. За результатами дослідження Департаменту економічних та соціальних справ ООН, починаючи з 70-х

років минулого століття сільське населення в Україні зменшилося на 13,3%: 69% населення мешкають нині в містах, селяни ж становлять 31% [6].

1. Чисельність наявного сільського населення і сільської поселенської мережі, на 1 січня відповідного року

Показник	1991	1996	2001	2006	2012
Чисельність сільського населення, тис. осіб	16859	16529	15972	15052	14253
Зменшення порівняно з попереднім періодом, тис. осіб*:					
усього	-	330	557	920	799
у середньому за рік	-	66,0	111,4	184,0	133,2
Середньорічні темпи зменшення, %	-	0,39	0,67	1,15	0,73
Кількість сільських населених пунктів, од.	28845	28838	28651	28562	28441
Зміна порівняно з попереднім періодом (+), од.*:					
всього	-	- 7	- 194	- 89	-121
у середньому за рік	-	- 1,4	- 19,4	- 17,8	-20,2

*Відповідно 1996 р. до 1991 р.; 2001 р. до 1996 р.; 2006 р. до 2001 р.; 2012 р. до 2006 р.

Джерело: За даними Держслужби статистики України [8].

Зазначимо, що процес зникнення сіл супроводжується не тільки фізичним вимиранням їхніх мешканців чи зміною місця проживання, а й укрупненням сільських населених пунктів. Сільські поселення, що розташовані поблизу міст, часто поглинаються останніми, або включаються у межі міст чи селищ міського типу. Критерієм для оцінки перспектив українського села за демографічними показниками є не тільки динаміка кількості сільських населених пунктів, а й зміни чисельності населення, що в них проживає. Виходячи з стрімких темпів скорочення сільського населення та кількості сільських населених пунктів, які характерні для переважної більшості областей України, можна зробити висновок про зниження ролі села в Україні, а заглибившись у структуру міграційних потоків із села в місто можна бачити й зовсім невтішні перспективи. Зрозумілим є те, що без дієвої довгострокової державної програми підтримки села регресія за розглянутими критеріями лише поглиблюватиметься, і декларація намірів політиків чи затверджених короткострокових цільових державних програм із сучасним рівнем осмислення проблеми ні в якому разі не є панацеєю, адже загальна тенденція до регресії села, яка відображена у наведених вище даних – тому беззаперечно підтвердження. На наш погляд, за своєю

суттю проблеми на селі зводяться до трьох основних напрямів, серед яких:

економічні – низька підприємницька активність, високий рівень безробіття сільського населення, важкий стан аграрного сектору та незначне розміщення виробничих об'єктів;

транспортна інфраструктура – поганий стан доріг і відсутність належних комунальних комунікацій;

соціальна інфраструктура – незадовільний стан або ж відсутність закладів культури, навчальних закладів та фельдшерсько-акушерських пунктів.

Нерівність у стандартах життя населення різних типів населених пунктів є одним із чинників зростання соціальної напруженості в суспільстві. При вивченні нерівності в умовах життя населення міста і села значну увагу слід приділити дослідженню середньодушових доходів. Останні є визначальною характеристикою матеріального становища сімей та можуть розглядатись як основний індикатор їхнього життєвого рівня. Доходи головним чином формують не тільки майнову, а й соціальну нерівність у суспільстві, вони є не тільки проявом, а також одним із найважливіших факторів формування соціальної нерівності в житті населення. Не менш важливими при цьому є середньодушові витрати, що разом із серед-

ньодушовим доходом показують основну картину життя населення в різних місцевостях проживання. Середньодушовий дохід і середньодушові витрати найбільші в Києві (1439 і 1336 грн відповідно), що зумовлено значно вищими зарплатами порівняно з іншими містами України. Найнижчий рівень цих показників у сільській місцевості (1267 і

1141 грн відповідно), що зумовлюється низькими заробітними платами й незначними доходами від власного домашнього господарства. Визначальним чинником у середньодушовому доході є заробітна плата, від якої головним чином залежить розподіл середньодушового доходу між місцевостями проживання (табл. 2).

2. Середньодушовий дохід і середньодушові витрати населення України в 2012 році на місяць за типом населеного пункту, грн

Тип населеного пункту	Середньодушовий дохід на місяць	Середньодушові витрати за місяць
Велике місто	1492,4	1426,1
Мале місто	1364,2	1265,2
Село	1267,1	1141,3
Київ	2330,9	2123,9
Україна	1438,8	1336,4

Джерело: [7].

При аналізі чітко видно, що більшу наближеність до типових ознак форми нормального розподілу має розподіл населення у великих містах, адже він має більшу схильність до наповнення тих дохідних груп, що знаходяться в межах 1200–1300 грн. При цьому модальна група в різних місцевостях проживання неоднакова: для села дві – 900–1000 грн, що відображає дохід пенсіонерів, і 1200–1300 грн, що показує рівень зарплат у даній місцевості; для малого міста характерна дуже різка належність населення до групи 900–1000 грн, де доходи включають пенсії, а також приблизно відповідають заробітним платам. У сільській місцевості у високодохідних групах спостерігається набагато менша чисельність населення порівняно з великими й малими містами, що пояснюється значною чисельністю людей пенсійного віку з відповідно нижчими доходами

Бідним вважається населення, рівень сукупних витрат якого нижчий за офіційно

встановлену межу. В 2012 році межа бідності в Україні становила 1062 грн. Населення в Києві, сукупні еквівалентні витрати якого були нижчі за дану межу, становило 5,1%, що є найкращим показником серед типів населених пунктів. Найгірша ситуація в селах, де бідними офіційно вважаються 32,1% населення, що можна пояснити безробіттям, низькими заробітними платами і значною чисельністю людей пенсійного віку, які мають низькі пенсії. Схожа ситуація й у малих містах – 28,9%, де більшість населення одержує низьку заробітну плату в невеликих приватних підприємствах чи є працівниками бюджетної сфери. У цих населених пунктах також вагомим чинником низьких доходів населення є безробіття. У великих містах ситуація з бідністю краща – 17,5%, при цьому бідними є переважно люди пенсійного віку, а також багатодітні та неповні сім'ї (табл. 3).

3. Рівень бідності населення України в 2012 році за типом населеного пункту

Тип населеного пункту	Рівень бідності, %
Велике місто	17,5
Мале місто	28,9
Село	32,1
Київ	5,1
Україна	24,3

Джерело: [7].

Із рівнем злиденності маємо схожу ситуацію. В 2012 році межа злиденності становила 850 грн. Найкраща ситуація в місті Києві, де до даної категорії належить 2,4% на-

селення, найгірша – в сільській місцевості, де злиденними є 15,7%, що зумовлено більшим безробіттям населення й низькими доходами (табл. 4).

4. Рівень бідності населення України в 2012 році за типом населеного пункту

Тип населеного пункту	Рівень бідності, %
Велике місто	6,8
Мале місто	11,6
Село	15,7
Київ	2,4
Україна	10,7

Джерело: [7].

Враховуючи вищезазначене стає очевидним, що сільськогосподарське виробництво та сільськогосподарська зайнятість забезпечити вихід сільських територій із кризи не в змозі, тому існує об'єктивна необхідність диверсифікації сільської економіки, що ґрунтується на передислокації наявних ресурсів у нові види сільськогосподарської й несільськогосподарської діяльності на селі та сприяє створенню можливостей для кращого використання людського капіталу, збільшенню прибутків підприємств і домогосподарств, підвищенню рівня життя селян; є мультиплікатором нових робочих місць. Одним із найперспективніших напрямів диверсифікації сільської економіки є розвиток туристичної діяльності в сільській сфері, а саме сільського туризму.

Ситуація із зайнятістю та можливостями працевлаштування на селі також розглядається як доволі складна, селянам дуже важко знайти роботу за місцем проживання. За даними Державної служби зайнятості України, чисельність незайнятих громадян із числа працівників сільського господарства на кінець 2012 року становила 134,6 тис. осіб, а вакансій – всього 2,5 тис., тобто, на одне вільне робоче місце було 55 претендентів (для порівняння: в середньому по економіці України цей показник у 5 разів менший).

Проте це в середньому по Україні, а в 14 областях співвідношення між заявленими вакансіями й незайнятими селянами перевищувало зазначений рівень: у Луганській – в 11 разів, Черкаській – у 5,8, Хмельницькій – у 5, Івано-Франківській – у 4, Запорізькій – у 3,6 рази [10]. Зауважимо, що в більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості. Значна частина серед них трактористи, робітники на низькокваліфікованих ручних роботах, озеленювачі, садівники, виноградарі, доярки, тваринники, робітники фермерського господарства. Тобто, як правило, пропонувалися не ті професії, які реально затребувані аграрними підприємствами, і не в тій місцевості, де є вакансії.

За даними Державної служби зайнятості протягом 2000-2012 років кількість зареєстрованих безробітних серед сільського населення скоротилася на 85,7 тис. осіб та становила 188,5 тис. осіб (табл. 5) [4]. Негативним фактом є зростання частки селян серед загальної чисельності безробітних. Якщо на початку аналізованого періоду вона була лише 23,3%, то у 2012 році питома вага безробіття у сільській місцевості досягла 40,3% усіх безробітних, що доводить про погіршення ситуації на аграрному ринку праці.

5. Динаміка показників зареєстрованого безробіття в Україні у 2000-2012 рр.*

Показник	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Зареєстровані безробітні – всього, тис. осіб	1178,7	891,9	596,0	693,1	425,1	505,3	467,7
у т.ч. у:							
міських поселеннях	904,5	458,5	288,9	406,0	278,6	298,5	279,2
сільській місцевості	274,2	433,4	307,1	287,1	173,5	206,8	188,5
Рівень зареєстрованого безробіття: всього, % від економічно активного населення працездатного віку	5,6	4,4	2,9	3,4	2,2	2,5	2,3
у містах, %	6,0	3,2	2,0	2,9	2,0	2,1	2,0
у сільській місцевості, %	4,5	7,1	5,0	4,7	2,8	3,4	3,1

* Джерело: [4].

Рівень зареєстрованого безробіття у сільській місцевості суттєво перевищує аналогічний показник міських поселень (у 2012 р. 3,1% на селі проти 2,0% у містах). Таке співвідношення певною мірою пояснюється обмеженістю ринку праці на селі, нестачею робочих місць для економічно активного сільського населення, низькою його мобільністю та іншими факторами, що змушує безробітних селян частіше реєструватися у Державній службі зайнятості.

Аналізуючи обсяги безробіття сільського населення в регіональному розрізі варто зазначити, що за період з 2005 по 2012 рік спостерігалася тенденція до його зростання у переважній більшості областей. Збільшення чисельності сільських безробітних у віці 15-70 років відбулося у 19 областях країни, а в таких, як Вінницька, Донецька, Закарпатська, Полтавська, Хмельницька і в АР Крим вона зросла удвічі [4].

Це також показують дослідження, проведені Інститутом економіки та прогнозування НАН України, яке довело, що райони з найнижчими можливостями працевлаштування сільських жителів у підприємствах і в організаціях розташовані переважно у західній та південній частинах України, тобто там, де порівняно з іншими регіонами краща демографічна ситуація, але водночас обмаль робочих місць в «організованому» секторі економіки, особливо порівняно з населенням працездатного віку. Це, передусім, периферійні райони Волинської, Рівненської, Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської, а також Одеської, Херсонської областей і АР Крим [11].

Отже, узагальнення характеристик соціально-економічного стану села, процесів, що відбуваються в сільськогосподарському виробництві, а також на сільських територіях у цілому, дає можливість стверджувати, що для диверсифікації сільської економіки існують необхідні умови, а також вагомі причини, головними з яких є низький рівень зайнятості й матеріального добробуту сільських жителів. Необхідно підкреслити, що диверсифікація сільської економіки сприятиме не лише економічному зростанню села, а забезпечуватиметься також і соціальний

розвиток, зумовлений економічним добробутом населення. Соціальний ефект диверсифікації сільської економіки полягає у розширенні можливостей використання людського капіталу села, можливості працевлаштування в ареалі життєдіяльності, розвитку підприємницьких здібностей тощо. Значення ж економічного ефекту від диверсифікації матиме множинний характер.

Світова практика показує, що надзвичайно важливим напрямом диверсифікації сільської економіки є туристична діяльність у сільській місцевості. Саме вона є одним із найперспективніших напрямів структурної перебудови сільської економіки, стимулюючи впливає на розвиток передусім таких галузей, як транспорт, будівництво, зв'язок, сільське господарство, соціальна сфера. Як зазначав В.І. Вернадський ще 100 років тому, динаміку соціально-економічного розвитку визначають не стільки наявність природних ресурсів, скільки вміння та знання, формуванню яких сприяє практично вся соціальна сфера, складовою якої є й туризм [2].

Регіональні представництва Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні мають завданням просування на туристичний ринок близько 3000 садіб загальною місткістю понад 30 тис. місць. Водночас, за даними Міністерства інфраструктури України, офіційно зареєстровано близько 5000 садіб, які надають послуги сільського туризму. Для детальнішого дослідження особливостей туристичної діяльності в сільській місцевості ми провели аналіз кількості діючих суб'єктів туристичного підприємництва відповідно до десяти економічних районів України [1] (рис.):

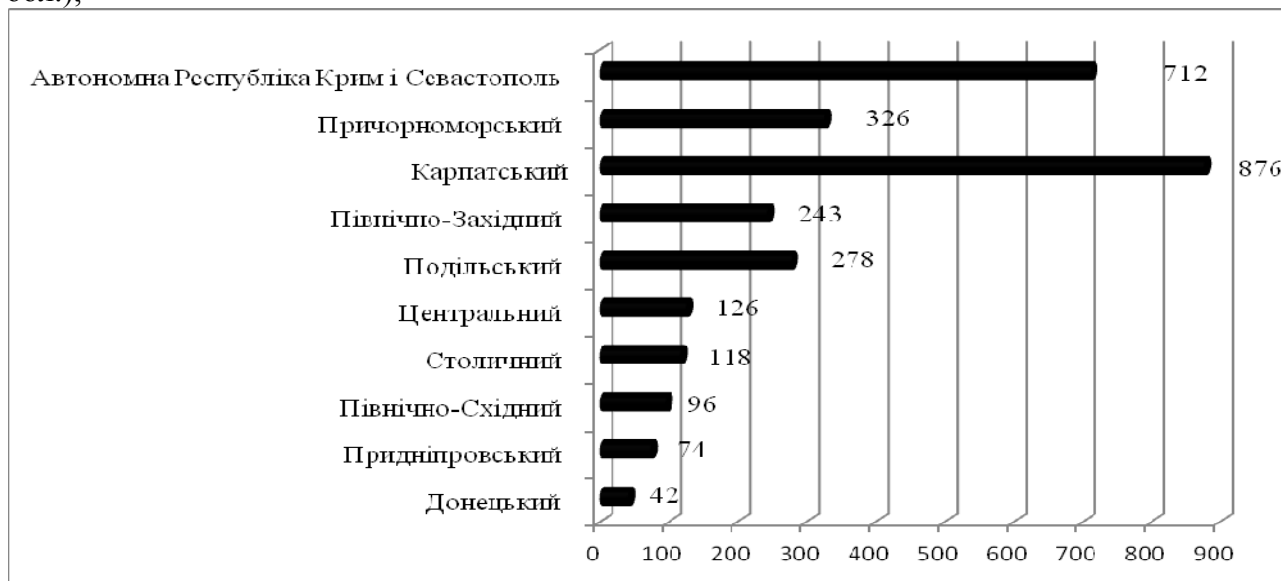
1. Донецький (Донецька та Луганська обл.);
2. Придніпровський (Дніпропетровська й Запорізька обл.);
3. Північно-Східний (Харківська, Полтавська і Сумська обл.);
4. Столичний (Київська, Чернігівська та Житомирська обл.);
5. Центральний (Черкаська й Кіровоградська обл.);
6. Подільський (Вінницька, Хмельницька та Тернопільська обл.);

7. Північно-Західний (Волинська і Рівненська обл.);

8. Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська й Чернівецька обл.);

9. Причорноморський (Одеська, Миколаївська та Херсонська обл.);

10. Автономна Республіка Крим і Севастополь (міськрада).

Розподіл кількості садиб сільського туризму відповідно до економічних районів України, од.

Джерело: Власні дослідження.

Із рисунка чітко видно, що найбільша кількість садиб сільського туризму зареєстрована в АР Крим і Севастополь та Карпатському економічному районі. В цілому Україна володіє значним потенціалом багатofункціонального розвитку сільських територій і сільського туризму та при застосуванні ефективних методів і механізмів стимулювання їхнього розвитку зможе суттєво поліпшити свій соціально-економічний стан.

Висновки. Не викликає сумніву твердження, що «організаційно-структурні перетворення в аграрному секторі мають бути забезпечені шляхом стимулювання кооперації на селі, а також розробки науково обґрунтованої диверсифікації сільськогосподарського виробництва за регіонами України» [5]. Одним із пріоритетних напрямів дивер-

сифікації сільської економіки є розвиток туристичної діяльності в сільській місцевості, яка сприятиме не лише економічному зростанню села, а забезпечуватиме також соціальний розвиток, зумовлений економічним добробутом населення. Дана діяльність сприяє розвитку сільських територій, де людські, матеріальні, земельні ресурси фермерських чи особистих селянських господарств, вироблена в них продукція використовуються для надання послуг із розміщення, харчування й інших форм обслуговування туристів і відпочиваючих. Перспективою подальших досліджень може стати обґрунтування стратегії управління туристичною діяльністю в сільській місцевості з метою її оптимальної інтеграції у сільську економіку України.

Список використаних джерел

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України / О.О. Бейдик. – К.: ВЦ КНУ, 2001. – 396 с.
2. Вернадский В.И. Живое вещество и биосфера / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1994. – 672 с.
3. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдаван Л. В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 432 с.
4. Економічна активність населення України у 2012 році: Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 204 с.
5. Малік М.Й. Концептуальні засади розвитку сільських територій / М.Й. Малік, В.А. Пулім // Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку: доп. Міжнар. симпозіуму (16-18 трав., 2007 р., м. Житомир). – Житомир: Вид-во «ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2007. – С. 156-170.
6. Національна Доповідь про людський розвиток 2011 року «Україна: на шляху до соціального залучення» [Електронний ресурс] / Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова; за заг. ред. Ру Гріффітс. [та ін.]. – К.: ПРООН в Укра-

їні, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Український центр соціальних реформ, 2011. – 123 с. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

7. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу ; за ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. – 404 с.

8. Офіційний сайт Держслужби статистики України [Електронний ресурс]: Статистична інформація – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

9. Підприємництво в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, Л. В. Романова та ін.; за ред. П. Т. Саблука, М. Й. Маліка ; вид. друге, допов. і перероб. – К. : ІАЕ, 1998. – 514 с.

10. Ринок праці України – 2012: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>

11. Теорія, політика та практика сільського розвитку ; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН І. В. Прокопи ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2010. – 376 с.

12. Agroturystyka jako szansa aktywizacji gospodarczej wiejskich regionow turystycznych Malopolski Wschodniej / Red. naukowa prof. A. Jarosz. – Rzeszow-Boguchalwa, 1996. – 197 s.

13. Barke. M. Rural Tourism in Spain / M. Barke // International Journal of Tourism Research 6 (3). – 2004. – P. 137–149.

14. Gort M. Diversification and Integration in American industry. – Princeton, Princeton University Press, 1962.

15. Jalnik M. Agroturystyka na obszarach przygraniczno cennych. – Bialystok: Wydawnictwo Politechniki Bialostockiej, 2002. – 130 s.

16. Jarosz A. Agroturystyka szansa rozwoju wsi i rolnictwa // Agroturystyka jako szansa aktywizacji gospodarczej wiejskich regionow turystycznych Malopolski Wschodniej / Red. naukowa prof. A. Jarosz. – Rzeszow-Boguchalwa, 1996. – S. 83–94.

17. Roger Perman. Natural resource and environmental economics (3-Edition) / [Roger Perman, Yue Ma, James McGilvray, Michael Common]. – Financial Times/ Prentice Hall, – 2003. – p.728 .

18. Smith, Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. / Smith A. – Oxford University Press, 1976, – P.74.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2014 р.

*

УДК 330.341.2:338.432:061.5

О.Ю. ЛУЗАН, здобувач

Луганський національний аграрний університет

До питання формування механізму інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва

Постановка проблеми. Світова економічна наука і практика розвитку високорозвинутих суспільних формацій констатують необхідність цілеспрямованого поступу по шляху забезпечення сталого розвитку. Аграрний сектор як особливе, специфічне, середовище життя й підприємницької діяльності чи не найбільшою мірою потребує сталості. Одним із важливих аспектів вирішення цього питання є формування відповідного механізму інституційного забезпечення, який повинен уособлювати адаптовану до вітчизняних реалій систему інституцій, стимулів, регуляторів, господарських утворень.

Також у постановочному плані необхідно зазначити, що розвиток аграрного підприємництва у контексті розбудови дієвої системи його інституційного регулювання, має здійснюватися в напрямі забезпечення сталості. Загальний кінцевий результат функціонування підприємницьких структур як системи виробничих інститутів агросектору при цьому проектується на перспективу, уособлюючи стабільність національної продовольчої безпеки та стабільне утримання висококонкурентних позицій на глобальному ринку. Аграрне підприємництво при цьому розглядається як функціональна підсистема аграрного ринку, пов'язана зі створенням аграрних благ. Механізм інститу-

© О.Ю. Лузан, 2014